

HIERONIM EUG. WYCZAWSKI

STUDIA NAD HISTORIĄ DIECEZJI I ARCHIDIECEZJI WARSZAWSKIEJ PROWADZONE NA KIERUNKU HISTORII KOŚCIOŁA ATK

I. INFORMACJE WSTĘPNE

Kierunek Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym ATK, na którym przy 2 katedrach prowadzi zajęcia 14 osób (1 profesor zw., 2 profesorów nadzw., 4 docentów, 1 st. wykładowca, 3 adiunktów i 3 innych wykładowców) podejmuje — jak wszędzie — w swej działalności naukowo-badawczej prace zespołowe oraz indywidualne, prowadzone przez poszczególnych pracowników po linii ich własnych zainteresowań¹. Do prac zespołowych włącza się również doktorantów i doktorów już wypromowanych na Kierunku.

Z inicjatywy ks. prof. Hieronima Eug. Wycza w s k i e g o przystąpiono do opracowania siłami zbiorowymi bieżącej bibliografii historii Kościoła w Polsce, z tym że terminem *a quo* jest 1944 r. Tom 1-szy pod red. ks. Wycza w s k i e g o objął lata 1944—1970 (stron 959) i ukazał się w 1977 r. w wydawnictwie ATK. Tom 2-gi pod redakcją ks. doc. Franciszka Stopniaka za lata 1971—1972 (stron 208) wyszedł też w 1977 r., tom 3-ci zaś zredagowany przez ks. doc. Mariana Banaszaka za lata 1973—1974 (stron 387) ukazał się w 1978 r., oba również w tym samym wydawnictwie. Tom 4-ty za lata 1975—1977 przygotował do druku Ryszard Żmuda, doktor wypromowany na naszym Kierunku, obecnie adiunkt Uniw. Łódzkiego. W dokonywaniu opisów bibliograficznych wspomagali redaktorów i zarazem głównych autorów: śp. ks. prof. Henryk Rybus oraz doktorzy wypromowani na Kierunku: ks. K. Gabryel, ks.

¹ O strukturze Kierunku Historii Kościoła i wykładowcach informuje dokładnie wydawany co roku *Skład osobowy i spis wykładów na rok...* Bibliografię prac poszczególnych pracowników po 1973 r. oraz prace oddane przez nich wówczas do druku rejestruje księga pamiątkowa ATK pt. *XX lat Akademii Teologii Katolickiej*. Warszawa 1976.

W. Gaj-Piotrowski, ks. T. Krahel, ks. W. Murawiec, R. Żmuda, dalej magistrzy ks. A. Guryn, P. Latawiec, ks. R. Nir (dr KUL), W. Przekop.²

Drugim dziełem zespołowym, redagowanym przez ks. F. Stopniaka, są *Materiały i studia*, dotyczące Kościoła w Polsce podczas ostatniej wojny, zamieszczane w wydawnictwie seryjnym ATK *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej*. W latach 1973—1978 wydano 3 tomy, które w wymienionej serii tworzą tom 1, 3 i 7, oznakowane dodatkowo jako zeszyt 1, 2 i 3. Wśród licznych artykułów są tam również prace osób związanych z naszą Sekcją: Ks. F. Stopniaka, ks. dr Jana Wysockiego, wydawcy ATK, s. Teresy Frącek, doktora, i Stanisława Świderskiego, magistra, wypromowanych na naszym Kierunku.

Dzięki pracy zespołowej 26 autorów, w tym 15-tu z Kierunku Historii Kościoła, powstał z inicjatywy ks. H. E. Wyczawskiego oddany już do druku 4-tomowy *Słownik polskich teologów katolickich*, redagowany przez inicjatora, do którego opracowali biografie (z bibliografią podmiotową i przedmiotową każdego teologa) z naszego Kierunku: Ks. M. Banaszak — 102 biografie, ks. dr hab. Ludwik Grzebień — 335, ks. dr Wincenty Myszor adiunkt — 14, bp doc. Edward Ozorowski — 301, ks. F. Stopniak — 48, ks. H. E. Wyczawski — 302, ks. Jan Wysocki — 47, następnie doktorzy z naszego Kierunku: ks. Stanisław Dobrzański — 123, ks. K. Gabryel — 36, ks. Michał Grzybowski — 36, ks. Józef Mandziuk — 83, ks. Wiesław Murawiec — 149, R. Żmuda — 27, ks. Bolesław Micewski — 14 i student Andrzej Mroziński — 1, łącznie 1618 życiorysów na 2019 wszystkich biografii w Słowniku.

Wśród indywidualnych studiów pracowników Kierunku Historii Kościoła oraz doktorów na nim wypromowanych i doktorantów ważką pozycję stanowią badania dziejów Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej. Dotychczasowy dorobek na tym polu spróbuje przedstawić nie według poszczególnych autorów, ale według opracowanych problemów. W ten sposób wyraźniej uwydatni się to, co już zrobiono i co w przyszłości należałoby wykonać.

II. ŹRÓDŁA

Źródeł rękopiśmiennych do dziejów Archidiecezji Warszawskiej — ubogich wobec spalenia w 1944 r. Archiwum Archidiecezjalnego — dotyczą w zasadzie prace ks. J. Wysockiego i ks. Zbi-

² Inni pracownicy niezwiązani z Kierunkiem Historii Kościoła ATK są wymienieni w t. 1 *Bibliografii* na s. 2.

gniewa Skiełczyńskiego, doktorów naszego Kierunku. Ks. Wysocki w art. *Niektóre dokumenty związane z pierwszym biskupem Warszawy Józefem Bończą Miaskowskim*³ ogłosił osobiste dokumenty Miaskowskiego, wypisane z Archiwum Watykańskiego, a w art. *Z wizyty generalnej kolegiaty św. Jana Chrzciciela w Warszawie w 1787 roku*⁴ opisał zachowany szczęśliwie w Archiwum Archidiecezjalnym rękopis, zawierający protokoły wizytacji generalnej bpa A. Okęckiego. Szczególnie ważną pozycję stanowi rozprawa ks. Z. Skiełczyńskiego pt. *Parafialne księgi wpisów Archidiecezji Warszawskiej z lat 1818—1847. Próba odtworzenia spalonych akt arcybiskupów warszawskich i ich konsystorzey*⁵. Autor dał w niej nie tylko poważne studium archiwalno-źródłoznawcze o tych księgach, ale także regesty skompletowanych i ułożonych w porządku chronologicznym zarządzeń warszawskich arcybiskupów i ich konsystorzey, w Warszawie i w Łowiczu. Studium jest informatorem z jednej strony o administracyjno-pasterskiej działalności arcybiskupów, a z drugiej o urzędach parafialnych, które przechowują w odpisach odnośne akta. Wobec spalenia akt oryginalnych praca ta nabiera dużej wagi. Tenże autor zestawił *Katalog drukowanych listów pasterskich arcybiskupów warszawskich z 1 połowy XIX wieku w zbiorach Archiwum i Biblioteki Kapituły łowickiej*⁶, z których większość to druki unikalne. Podał również *Wykaz listów pasterskich kard. Stefana Wyszynskiego dotyczących Archidiecezji Warszawskiej*⁷. Do tej grupy prac zaliczyć również należy podane przez ks. H. E. Wyczańskiego informacje o źródłach rękopiśmiennych do historii klasztorów bernardynów na terenie Archidiecezji: w Warszawie św. Anny, Matki Boskiej Loretańskiej na Pradze i św. Antoniego na Czerniakowie, w Górze Kalwarii, Kobyłce (objęty po kasacie jezuitów), w Łowiczu i rezydencji w Grodzisku w parafii Marki k. Wołomina oraz bernardynek w Warszawie (na Krakowskim Przedmieściu i na Pradze) i w Łowiczu⁸, następnie wiadomości s. T. Frącek o źródłach do dziejów zgromadzenia Rodziny Ma-

³ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 53: 1971 nr 1 s. 52—65.

⁴ W: *Regnet Deus. Pięćdziesięciolecie kapłaństwa księdza biskupa Jerzego Modzelewskiego*. Warszawa 1978 s. 74—82.

⁵ W: *Studia z historii Kościoła w Polsce*. T. 3. Warszawa 1977 s. 269—426.

⁶ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 59: 1977 nr 1 s. 21—25.

⁷ W: *Soli Deo. Dwudziestopięciolecie pracy w Archidiecezji Warszawskiej Stefana Kardynała Wyszyńskiego prymasa Polski*. Warszawa 1974 s. 81—108.

⁸ *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*. Nadb. z Arch. Bibl. Muz. T. 3—6: 1961—1963, według indeksu.

rii na terenie Archidiecezji⁹, wreszcie s. Krystyny Tręla, doktora z naszego Kierunku, o źródłach do historii Zgromadzenia Imienia Jezus¹⁰.

III. POWSTANIE DIECEZJI

Istniejąca od 1798 (data bulli erekcyjnej) do 1818 r. Diecezja Warszawska nie posiada dotąd monograficznego opracowania. Powstało natomiast gruntowne studium o jej początkach. Ks. J. Wysocki po krótkim art. *Na marginesie erekcji Diecezji Warszawskiej*¹¹ ogłosił poważną rozprawę pt. *Biskupstwo Warszawskie. Erekcja Diecezji w świetle stosunków politycznych i kościelnych na ziemiach polskich końca XVIII i początku XIX stulecia*¹². W pracy, opartej na materiale archiwalnym, przedstawił dotychczasowy stan badań nad tym problemem, rys dziejów warszawskiego archidiakonatu jako podstawy terytorialnej przyszłej Diecezji, wreszcie bardzo skomplikowane zagadnienie samej erekcji Diecezji i mianowania pierwszego biskupa. Sądzę, że do tak przedstawionego problemu nie można już dodać niczego więcej. Pracę tę w skróconej wersji podał w *Wiadomościach Archidiecezji Warszawskiej*¹³.

IV. PRACE O NIEKTÓRYCH OKRESACH DZIEJÓW ARCHIDIECEZJI

Więcej znacznie powstało na Kierunku Historii Kościoła ATK prac z dziejów Archidiecezji Warszawskiej. Ks. J. Wysocki przedstawił sprawę *Erekcji Arcybiskupstwa i Metropolii Warszawskiej na tle stosunków politycznych i kościelnych w Królestwie Polskim*¹⁴, pisząc o preliminariach, poprzedzających utworzenie Archidiecezji i Metropolii, o sprawie datacji bulli erekcyjnej, o sufraganiach Metropolii, o relacjach Kościół — państwo. Tenże autor napisał również krótki art. *150 lat Metropolii Warszawskiej*¹⁵, w którym omówił w skrócie sprawę jej powstania i po-

⁹ Źródła historyczne dotyczące Zgromadzenia Sióstr Rodziny Marii w latach 1939—1947 znajdujące się w Archiwum Generalnym w Warszawie przy ul. Żelaznej 97. W: *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX w.* Lublin 1975 s. 155—197.

¹⁰ *Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w Warszawie.* Tamże, s. 89—153.

¹¹ *Homo Dei.* R. 29: 1960 s. 754—759.

¹² *Nasza Przeszłość.* T. 35: 1971 s. 69—113.

¹³ R. 54: 1972 nr 10 s. 290—301.

¹⁴ *Wiad. Archidiec. Warsz.* R. 50: 1968 nr 11/12 s. 239—249.

¹⁵ *Przew. Katol.* R. 58: 1968 nr 10 s. 335.

stać pierwszego arcybiskupa F. Malczewskiego. Ks. Z. Skiełczyński dorzucił przyczynek pt. *Sprawa mieszkania pierwszych arcybiskupów warszawskich*¹⁶, podając kolejne rezydencje arcybiskupie do 1838 r., tj. do chwili kupna obecnego pałacu przy ul. Miodowej 17.

Dwunastoletniego początkowego okresu istnienia Archidiecezji dotyczy rozprawa ks. Z. Skiełczyńskiego pt. *Archidiecezja Warszawska w latach 1818—1830*¹⁷, w której w 4 rozdziałach przedstawił utworzenie Archidiecezji, postacie pierwszych arcybiskupów i ich aparat kancelaryjny, instytucje kościelne (sufraganie, kapituły, dom księży emerytów, drukarnia prymasowska w Łowiczu, Wydział Teologiczny Uniw. Warszawskiego i Seminarium Główne, seminaria diecezjalne, zakony), parafie i duszpasterstwo. Rozprawa jest próbą konstrukcji dziejów Archidiecezji bez podstawowego materiału źródłowego, jakiego powinien dostarczyć nieistniejący zespół akt, wytworzonych przez arcybiskupów i ich konsystorze, a tylko na podstawie innych, często ułamkowych, źródeł. Mimo to dzięki umiejętnościom metodycznym autora udało mu się odtworzyć początkowe jej dzieje. O historii Archidiecezji w latach 1862—1863 pisał ks. H. E. Wyczawski. W studium *Archidiecezja Warszawska w świetle schematyzmu z 1863 r.*¹⁸ przedstawił ówczesną strukturę Archidiecezji, a w rozdz. 5—8 rozprawy pt. *Zygmunt Szczęsny Feliński 1822—1895*¹⁹ opracował całościowo zagadnień, związanych z działalnością Felińskiego jako arcybiskupa i metropolity na tle ówczesnych stosunków kościelnych i politycznych. Wreszcie okresem dziejów Archidiecezji podczas ostatniej okupacji niemieckiej zajmuje się studium ks. J. Wyszockiego *Archidiecezja Warszawska 1939—1945 w przekazach rękopiśmiennych arcybiskupa Antoniego Szlagowskiego*²⁰, w którym w oparciu o relacje Szlagowskiego dla nuncjusza w Berlinie Orsenigo i jego listów do kard. A. Hlonda oraz o inne źródła przedstawił stan Archidiecezji za administracji arcybiskupów S. Galla i A. Szlagowskiego.

V. ARCYBISKUPI I WYBITNIEJSI KSIĘŻA

Powstały także prace o arcybiskupach i wybitniejszych innych duchownych, związanych z Archidiecezją. Zaznaczono już, że po-

¹⁶ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 56: 1974 nr 11/12 s. 388—390.

¹⁷ W: *Studia z historii Kościoła w Polsce*. T. 4. Warszawa 1978 s. 9—206.

¹⁸ Stud. Theol. Vars. R. 6: 1968 nr 1 s. 289—240.

¹⁹ Warszawa 1975 s. 131—259.

²⁰ W: *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej*. T. 3: *Materiały i studia*. Z. 2. Warszawa 1978 s. 74—103.

staci bpa Miaskowskiego i arcybpa Malczewskiego dotknął ks. J. Wysocki w omówionych wyżej artykułach. Podobnie przedstawił sylwetki arcybpa S. Hołowczyca i W. Skarszewskiego ks. Z. Skiełczyński w pracy o Archidiecezji. Ks. J. Wysocki zestawiał ponadto na podstawie źródeł archiwalnych uściślony katalog biskupów, arcybiskupów i wikariuszy kapitulnych Archidiecezji Warszawskiej w art. *Poczet rządców Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej*²¹ oraz napisał biografię arcybpa Szczepana Hołowczyca *Z życia i działalności Szczepana Hołowczyca drugiego arcybiskupa Warszawy (1819—1823)*²². W biografii tej położył nacisk na działalność Hołowczyca około reorganizacji Archidiecezji i urzędowania innych Diecezji w Królestwie. Postaci arcybpa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego poświęcił obszerną, już wspomnianą, monografię ks. H. E. Wyczański²³. Książka ta doczekała się szeregu recenzji w polskich i w 2 zagranicznych czasopismach, stąd szerzej tu jej nie omawiam. Zaznaczam tylko, że przedstawiono w niej nie tylko działalność Felińskiego jako rządcy Archidiecezji i metropolity, ale także jego życie zarówno przed wyniesieniem na arcybiskupstwo, jak i po usunięciu go z Warszawy. Tenże autor znacznie wcześniej ogłosił *Zbiór materiałów do życia i działalności arcybpa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego*²⁴, mieszczących się w Archiwum Zgromadzenia SS. Rodziny Marii w Warszawie. Praca jest zarazem inwentarzem części zbiorów tegoż Archiwum.

Gdy idzie o innych wybitniejszych warszawskich duchownych, ks. Z. Skiełczyński napisał art. pt. *Andrzej Wołłowicz archidiakon warszawski administrator terenów przyszłej Archidiecezji Warszawskiej (1815—1818)*²⁵ oraz art. pt. *Ks. Franciszek Ksawery Szaniawski oficjał generalny prałat scholastyk kapituły warszawskiej*²⁶, podkreślając, że był to jeden z najwybitniejszych organizatorów wewnętrznego życia Archidiecezji w jej początkach († 1830). Doktorant s. Alina Zofia Chomiuk ogłosiła przyczynek do biografii założyciela zgromadzenia loretanek pt. *Ksiądz Ignacy Kłopotowski i jego działalność charytatywna (1866—1931)*²⁷, a s. T. Frącek biografię znanej szeroko na terenie Warszawy zakonnicy Matyldy Getter (1870—1968) pt. *Getter Matylda*²⁸. Poza

²¹ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 51: 1969 nr 8 s. 193—196.

²² Tamże. R. 57: 1975 nr 5 s. 290—301.

²³ Ss. 469, nlb. 3.

²⁴ Stud. Theol. Vars. R. 4: 1966 nr 1 s. 167—248.

²⁵ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 56: 1974 nr 5/6 s. 154—157.

²⁶ Tamże, nr 2/3 s. 69—71.

²⁷ W: *Chrześcijaństwo*. T. 3. Warszawa 1978 s. 211—231.

²⁸ W: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772—1970*. Cz. 1. Warszawa 1978 s. 72—74.

tym biografie wraz z wykazem ich twórczości piśmienniczej i bibliografią przedmiotową arcybiskupów W. Skarszewskiego, Z. S. Feleńskiego i W. Popiela oraz szeregu teologów pisarzy warszawskich weszły do oddanego do druku *Słownika polskich teologów katolickich* w opracowaniu wykładowców i doktorów Kierunku Historii Kościoła ATK. Należy dodać, że ks. J. Wysocki podał biografie biskupów pomocniczych warszawskich J. Dekerta i Z. Choromańskiego oraz 2 innych duchownych do *Encyklopedii Katolickiej*, bpa Z. Choromańskiego i 2 innych kanonistów do *Słownika kanonistów polskich*, a biografie kardynałów A. Hlonda i S. Wyszyńskiego do nowego wydania *Encyklopedii Warszawy*.

VI. KONGREGACJE DEKANALNE. SYNODY

Administracji Archidiecezji dotyczą 2 prace. Ks. H. E. Wycza wski napisał art. pt. *Kongregacje dekanalne w Archidiecezji Warszawskiej przed stu laty*²⁹, w którym podał ich strukturę, program i działalność w 1861 r., a więc w przededniu ich zaniku na kilkadziesiąt lat po powstaniu styczniowym. Ks. J. Wysocki zaś ogłosił art. *Synody warszawskie w odrodzonej Polsce*³⁰, w którym to artykule omówił synody z 1922 i 1962 r.

VII. SEMINARIA DUCHOWNE

O seminarium duchownym w Archidiecezji Warszawskiej ogłosił ks. J. Wysocki 3 prace, nie licząc 3 innych, dotyczących seminarium na interesującym nas terenie, ale w okresie przed powstaniem Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej, a o których będzie jeszcze mowa niżej. Pierwsza z nich pt. *Problem kształcenia duchowieństwa w Archidiecezji Warszawskiej*³¹ ma charakter ogólny. Na podstawie materiałów archiwalnych omówił autor fazy nauczania i formacji kleryków w okresie istnienia archidiaconatu warszawskiego, należącego do Diec. Poznańskiej, następnie tę samą sprawę w Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej, inaczej mówiąc przedstawił powstanie i dzieje seminariów w Warszawie: św. Jana i Seminarium *externum* Misjonarzy u św. Krzyża. Mówiąc o seminarium świętojańskim, ujął jego dzieje w 2 okresy: pod zarządem zgromadzenia bartoszków (1685—1845) i pod kierownictwem księży świeckich (od 1845). W drugim art. pt. *Ka-*

²⁹ Prawo Kanon. R. 11: 1968 nr 3/4 s. 37—56.

³⁰ W: *Soli Deo ...*, s. 199—204.

³¹ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 48: 1966 nr 8 s. 173—186.

pituła kolegiacka i katedralna a seminarium duchowne w Warszawie³², który również wybiega w okres przed utworzeniem Diecezji Warszawskiej, omówił autor zasługi kapituły kolegiackiej jako fundatorki seminarium, następnie jej, a później kapituły katedralnej, kontrolę nad sprawami gospodarczymi i funkcjonowaniem zakładu, zatargi z kierującymi zakładem bartoszkami. Wreszcie 3-ci art. pt. *Seminarium duchowne św. Jana Chrzciciela w Warszawie (1939—1945)*³³ zobrazował wszechstronnie funkcjonowanie tej instytucji podczas okupacji hitlerowskiej. Należy dodać, że autor posiada gotową do druku pełną monografię seminarium świętojańskiego. Podał też do przygotowywanego nowego wydania *Encyklopedii Warszawy* artykuły o seminarium świętojańskim i świętokrzyskim.

VIII. AKADEMIA DUCHOWNA

Istniejąca w Warszawie w latach 1837—1867 wyższa szkoła teologiczna doczekała się już w 1907 r. opracowania swych dziejów przez ks. A. Ple s z c z y ń s k i e g o³⁴. Autor ten jednak niewiele powiedział o pracy dydaktycznej profesorów, a nic prawie o ich działalności naukowej. Toteż Ryszard Żmuda zajął się ostatnio tymi problemami, oddając do druku rozprawę pt. *Działalność dydaktyczna i pisarska profesorów i wychowawców warszawskiej Akademii Duchownej (1837—1867)*³⁵. Na kanwie spraw Akademii Duchownej przedstawił autor stan piśmiennictwa teologicznego i religijnego w Królestwie Kongresowym — głównie w Archidiecezji Warszawskiej — w okresie istnienia wymienionej szkoły, a nawet jeszcze przez szereg lat po jej zniesieniu. Akademia bowiem była nie tylko jedyną wyższą uczelnią teologiczną w Kongresówce, ale także głównym ośrodkiem, skupiającym duchowną elitę intelektualną. Stąd wszystko, co autor powiedział o działalności pisarskiej profesorów Akademii, jest niemal równoznaczne ze stanem ówczesnej teologii w Królestwie. Tę wiodącą rolę Akademii przejął po jej kasacie tygodnik *Przegląd Katolicki*, zasilany głównie artykułami byłych profesorów i studentów Akademii. Obok zarysu działalności dydaktycznej i pisarskiej profes-

³² Tamże. R. 49: 1967 nr 10 s. 226—240.

³³ W: *Kościół katolicki na ziemiach Polski* T. 7: *Materiały i studia*. Z. 3 s. 7—26.

³⁴ *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-katolickiej warszawskiej*. Warszawa 1907.

³⁵ Praca licząca 330 stron maszynopisu wyszła w druku jako t. 6 *Studiów z historii Kościoła w Polsce*. Warszawa 1979 stron 262.

rów w 1-szej części rozprawy mamy w części 2-giej biografie profesorów i wychowawców Akademii z pełną bibliografią przedmiotową każdego. Życiorysy 27-miu teologów z Akademii oddał R. Żmuda do *Słownika polskich teologów katolickich*.

IX. PARAFIE, DUSZPASTERSTWO, RELIGIJNOŚĆ WIERNYCH

O parafiach, duszpasterstwie i religijności wiernych w Archidiecezji Warszawskiej posiadamy również kilka artykułów przyczynkarskich. Ks. Z. Skiełczyński w art. *Jubileusz roku świętego obchodzony w Archidiecezji Warszawskiej w 1826 r.*³⁶ podkreślił znaczenie obchodów tego jubileuszu dla duszpasterstwa. Tenże autor w art. *Zbiórka dzwonów, sreber i bielizny kościelnej na rzecz powstania listopadowego w dekanacie łowickim*³⁷ przedstawił wysiłek jednego dekanatu na tle podobnych zbiorów w Archidiecezji i w kraju na rzecz skarbu narodowego. Ten sam autor omówił projekt i przepisy rządowe o misjach parafialnych na terenie Kongresówki, w tym i Archidiecezji Warszawskiej w art. *Sprawa misji parafialnych w Królestwie Kongresowym*³⁸. Ks. J. Wysocki opisał pielgrzymkę wiernych z Warszawy do Częstochowy w 1882 r. dla uczczenia 500-nej rocznicy wprowadzenia obrazu Matki Boskiej na Jasną Górę w art. *Sto lat temu...*³⁹. Tenże autor dał też w j. francuskim krótki rys przejawów życia religijnego w Archidiecezji w latach okupacji w art. *Quelques manifestations de la ecclésiastique et religieuse dans l'Archevêché de Varsovie pendant l'occupation*⁴⁰ oraz osobno w art. *Charytatywna działalność podczas okupacji w dokumentach Archidiecezji Warszawskiej*⁴¹ zobrazował akcję dobroczynną, zwłaszcza działalność archidiecezjalnego Caritas i jego związki z RGO. *Działalności charytatywnej Kościoła wśród Żydów w Warszawie w latach okupacji*⁴² została poświęcona praca magisterska pod tym tytułem Stanisława Świderskiego. Wspomnieć trzeba i inną, pozostającą w maszynopisie, pracę ma-

³⁶ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 55: 1973 nr 9 s. 337—341.

³⁷ Tamże. R. 60: 1978 nr 5/6 s. 133—136.

³⁸ W: *Z teorii i praktyki głoszenia Słowa Bożego*. Warszawa 1976 s. 319—328.

³⁹ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 58: 1976 nr 4 s. 118—123.

⁴⁰ W: *Les Eglises chrétiennes dans l'Europe dominée par le III-e Reich 1939—1945*. Section IV. Congrès à Varsovie 25 VI—1 VII 1978 s. 133—136.

⁴¹ Chrześcijanin w Świecie. Nr 66: 1978 s. 41—49.

⁴² W: *Kościół katolicki na ziemiach Polski* T. 7: *Materiały i studia*. Z. 3 s. 252—265.

gisterską ks. Andrzeja Papierowskiego pt. *Akcja społeczno-kościelna w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1918—1939*⁴³. Wyłącznie jedną parafią zajął się ks. Z. Skiełczyński, ogłaszając art. *Konsekracja kościoła w Stanisławowie* (w dek mińskim)⁴⁴, w którym omówił nie tylko konsekrację, ale także dał krótki zarys dziejów tej parafii. O Stanisławowie posiada autor obszerniejszą pracę w maszynopisie.

Znaczny wpływ na urabianie światopoglądu religijnego wierznych miały katolickie czasopisma, zwłaszcza najpoważniejszy z nich *Przegląd Katolicki*, wychodzący w Warszawie od 1863 r. Drobne studium o tym ostatnim tygodniku ogłosił ks. H. E. Wyczański pt. *O warszawskim Przeglądzie Katolickim*⁴⁵.

X. ZAKONY

O zakonach na terenie Archidiecezji Warszawskiej ukazała się w druku tylko jedna większa praca, nie licząc kilku drobnych przyczynków. Ks. Wiesław Murawiec, doktor wypromowany na naszym Kierunku, opublikował rozprawę o klasztorze bernardynów w Warszawie pt. *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454—1864*⁴⁶, w której opracował dzieje tego klasztoru na tle stosunków religijnych, politycznych i kulturalnych Warszawy od jego założenia po kasatę. Rozprawa została dobrze przyjęta przez krytykę. Ks. H. E. Wyczański w art. *O właściwe imię bł. Władysława z Gielniowa*⁴⁷, bernardyna i patrona Warszawy, udowodnił, że Gielniowczyk nigdy nie używał imienia Ładysław, jak go zaczęto nazywać w literaturze dewocyjno-religijnej na przełomie XIX i XX w. Zaznaczam, że zachował się podpis błogosławionego: Vladislaus a Gielniów, który powinien raz na zawsze wyrugować imię Ładysław⁴⁸. S. T. Frącek w artykułach *Zgromadzenie Sióstr Rodziny Marii w latach 1939—1945*⁴⁹, *Kształcenie sióstr w Zgromadzeniu Rodziny Marii w latach 1939—1945*⁵⁰ i *Tajne nauczanie prowadzone przez*

⁴³ Maszynopis w Archiwum ATK, s. 1—129.

⁴⁴ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 58: 1976 nr 9 s. 287—289.

⁴⁵ Stud. Theol. Vars. R. 16: 1978 nr 2 s. 269—279.

⁴⁶ Kraków 1973 s. 212, nlb. 4, fot. 35.

⁴⁷ Ruch Biblij. R. 14: 1961 s. 164—170.

⁴⁸ Niekiedy płacze się jeszcze po literaturze imię Ładysław. Np. użył go ks. A. Luft w: *Przewodnik po kościołach na trasie królewskiej Warszawy*. Warszawa 1976 s. 46.

⁴⁹ W: *Kościół katolicki na ziemiach Polski* T. 1: *Materiały i studia*. Z. 1 s. 11—131.

⁵⁰ Tamże. T. 7: *Materiały i studia*. Z. 3 s. 87—98.

siostry Rodziny Marii w latach 1939—1945⁵¹ mówi dużo również o domach swego zgromadzenia, rozsianych dość gęsto na terenie Archidiecezji Warszawskiej. Ponadto ta sama autorka ogłosiła art. pt. *Rodzina Marii*⁵², w którym również pisze o domach w Archidiecezji. Doktorant zaś Krystyna Trela w art. *Siostry Imienia Jezus (Marylki)*⁵³ dała krótki zarys jednego z założonych przez kapucyna Honorata Koźmińskiego w Warszawie zgromadzeń bezhabitowych. Wymienić ponadto należy prace naszych doktorów i magistrów, pozostające w maszynopisach⁵⁴: ks. Władysława Peleckiego o: *Wizytki warszawskie* (s. 323), s. Bogumiły Liszewskiej: *Siostry Miłosierdzia w szpitalach warszawskich w latach 1817—1907* (s. 110), s. T. Frącek: *Zgromadzenie SS. Franciszkanek Rodziny Marii w latach 1939—1945* (s. 530)⁵⁵, s. Anny Załęckiej: *Historia Zgromadzenia Sióstr Węstiarek Jezusa 1861—1955* (s. 126), s. Aliny Zofii Chomiuk: *Zgromadzenie Sióstr Matki Boskiej Loretańskiej w pierwszym etapie rozwoju 1920—1949* (s. 140), s. Anieli Tyra: *Działalność Zgromadzenia Sióstr Matki Boskiej Loretańskiej w pierwszym etapie rozwoju 1924—1945* (s. 58). Ks. J. Wysocki oddał do nowego wydania *Encyklopedii Warszawy* artykuły: o zakonach w Warszawie, o bernardynach, o paulinach, o reformatach, o bernardynkach i o karmelitankach bosych.

XI. ARCHIWA. BIBLIOTEKI

Instytucje naukowo-kulturalne Archidiecezji doczekały się 5-ciu artykułów. Ks. J. Wysocki w art. *Przeszłość Kościoła warszawskiego troską naszego ordynariusza. Kartka z dziejów kościelnych archiwów stolicy*⁵⁶ przedstawił w przekroju historycznym rozwój organizacji warszawskich archiwów kościelnych, ich zasoby oraz postacie archiwariuszy. Mówiąc o ich stanie obecnym, podkreślił zasługi dla Archiwum ks. kard. S. Wyszyńskiego. W 2-gim art. pt. *W służbie nauki, kultury i sztuki*⁵⁷ dał pogląd na przeszłość archiwalną i kościelno-muzealną Warszawy, podkreślając brak zainteresowania rządców diecezji tymi sprawami w dawnych czasach oraz opiekę w tym względzie obecnego bpa pomocnicze-

⁵¹ Tamże. T. 3: *Materiały i studia*. Z. 2. s. 276—345.

⁵² W: *Zakony św. Franciszka w Polsce* cz. 1 s. 56—72.

⁵³ Tamże, s. 201—206.

⁵⁴ W Archiwum ATK.

⁵⁵ Przyjęta do druku w Wydawnictwie ATK.

⁵⁶ W: *Soli Deo ...*, s. 330—343.

⁵⁷ W: *Regnet Deus* s. 60—65.

⁵⁸ Tamże, s. 66—73.

go warszawskiego J. Modzelewskiego. Ks. Z. Skiełczyński dał informację o archiwum i bibliotece kapitulnej łowickiej na tle dziejów kościelnych Łowicza w art. *Archiwum i Biblioteka Kapitulna w Łowiczu*⁵⁸. Osobno pisał o pochodzącej z XV w. bibliotece kapituły łowickiej pt. *Biblioteka Kapituły Łowickiej*⁵⁹ i o superekslibrysach arcybpa Jana Węzyka na starych drukach tejże biblioteki pt. *Superekslibrisy Jana Węzyka arcybiskupa gnieźnieńskiego w Bibliotece Kapituły Łowickiej*⁶⁰.

XII. PRACE O DAWNYM ARCHIDIAKONACIE WARSZAWSKIM I O OKRĘGU ŁOWICKIM

Nie brakuje także opracowań, dotyczących spraw kościelnych od średniowiecza do 1798 r. na terytorium późniejszej Diecezji i Archidiecezji. Chodzi o teren archidiakonatu czerskiego, potem warszawskiego i okręg łowicki w czasach, gdy nie było jeszcze Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej. Prawdę mówiąc, czasy te nie należą do dziejów Archidiecezji Warszawskiej. Historia wspomnianego archidiakonatu wchodzi w dzieje Diecezji Poznańskiej, do której on należał, a historia okręgu łowickiego przed 1818 r. należy do dziejów Archidiecezji Gnieźnieńskiej jako jej część składowa. Autor przyszłej monografii Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej nie może włączać okresu do 1798 r. do swej pracy, a jedynie potraktować go jako zagadnienie wstępne w takim przybliżonym sformułowaniu: Z czego powstała i co odziedziczyła Diecezja i Archidiecezja Warszawska. Jeżeli wymienieni niżej historycy warszawscy nim się interesują, to z jednej strony w szukaniu genezy różnych instytucji, które przejęły wymienione diecezje, z drugiej z sentymentu do terenu, na którym pracują.

I tak ks. J. Wysocki pisał o *Organizacji kościelnej Warszawy w XIV i XV w.*⁶¹, a mianowicie o jej przynależności diecezjalnej, o utworzeniu w 1406 r. w Warszawie archidiakonatu, o granicach 2 tylko w średniowieczu parafii warszawskich (św. Jana i NMP na Nowym Mieście). W dodatku opublikował po raz pierwszy dokument księcia Janusza I, przenoszący w 1398 r. kolegiatę z Czerska do Warszawy. Pracę tę przedrukował w *Wiadomościach Archidiec. Warsz.*⁶². Tenże autor w art. *Z za-*

⁵⁸ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 57: 1975 nr 8 s. 419—422.

⁵⁹ Tamże. R. 59: 1977 nr 6/7 s. 174—177.

⁶¹ W: *Warszawa średniowieczna*. Z. 2. Warszawa 1975 s. 239—250. Studia Warszawskie. T. 19.

⁶² R. 58: 1976 nr 4 s. 418—423.

gadnień administracji kościelnej Warszawy pod koniec XVIII w.⁶³ nakreślił sytuację prawno-kościelną archidiakonatu warszawskiego po 2-gim rozbiorze Polski, jego wyłączenie spod jurysdykcji biskupa poznańskiego i oddanie w administrację arcybpa gnieźnieńskiego M. Poniatowskiego i ponowne włączenie w 1796 r. (już na krótko) do Diecezji Poznańskiej. Ten sam autor w art. *Taryfa subsidii charitativi biskupa A. Okęckiego na archidiakonacie warszawski z 1789 roku*⁶⁴ omówił sprawę obciążenia podatkowego duchowieństwa w Polsce, zwłaszcza w okresie Sejmu Wielkiego, oraz wysokość podatków z poszczególnych parafii w archidiakonacie warszawskim, przy czym zestawiał parafie uboższe, wolne od subsidium na rzecz państwa, ponieważ ich dochody nie przekraczały 2000 złp. Również ks. J. Wysocki w art. *Prymasi Polski i ich stosunek do Warszawy. Na marginesie związków arcybiskupów Gniezna ze stolicą państwa*⁶⁵ podał wielorakie związki arcybiskupów gnieźnieńskich z Warszawą, od 1339 r. -po czasy obecne. Nie pominął kwestii utworzonego przez pap. Piusa VII prymasostwa warszawskiego (Królestwa Polskiego) i etapy jego likwidacji. Ks. Z. Skiełczyński opublikował art. *Oficjalat i konsystorz generalny w Łowiczu*⁶⁶, opowiadając jego historię w końcu XVIII w., gdy znalazł się on w granicach Księstwa Warszawskiego.

O tym, że ks. J. Wysocki w artykułach o seminarium duchownym wychodził w epokę przed utworzeniem Diecezji Warszawskiej, była już mowa. Tu trzeba wymienić 3 jego artykuły o seminariach warszawskich z przeddiecezjalno-warszawskiej epoki. W art. *Fundacja dziekana Jana Raciborskiego podstawą założenia i egzystencji „Seminarium externum” u XX. Misjonarzy w Warszawie*⁶⁷ pisze, że opierała się ona na wsi Dawidy, a utworzone w ten sposób seminarium kształciło 18 kleryków dla archidiakonatu warszawskiego (potem dla Diecezji i Archidiecezji) oraz dla innych polskich diecezji aż do 1864 r. Art. tegoż autora pt. *Fundacja „Pstrokonsiana” przy seminarium duchownym św. Jana Chrzciciela w Warszawie 1685—1867*⁶⁸ został poświęcony powstaniu przy seminarium tzw. fiałków, którzy to chłopcy, mieszkając w utworzonym alumnacie, uczęszczali do szkół warszawskich, a w kolegiacie, potem w katedrze, pełnili obowiązki mini-

⁶³ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 50: 1968 nr 10 s. 204—211.

⁶⁴ Tamże. R. 54: 1972 nr 10 s. 290—301.

⁶⁵ W: *Soli Deo ...*, s. 309—329.

⁶⁶ Wiad. Archidiec. Warsz. R. 55: 1973 nr 3/4 s. 161—165.

⁶⁷ Tamże. R. 48: 1966 nr 10 s. 234—242.

⁶⁸ Tamże. R. 49: 1967 nr 7 s. 157—242.

strantów. Fundacja opierała się na wsi Pstrokońskiego Konotopa. Tenże autor w art. *Gospodarcze podstawy Seminarjum Św. Jana w Warszawie 1682—1845*⁶⁹ przedstawił szczegółowo uposażenie seminarium w okresie, gdy zarządzali nim księża bartoszkowie. Mówi autor o budynkach seminaryjnych i kolejnym narastaniu seminaryjnego majątku ziemskiego i funduszów lokowanych na procenty. W seminarium tym kształciło się 12, nie raz i więcej, alumnów własnych oraz klerycy ze zgromadzenia bartoszków.

Ks. Z. Skiełczyński zajął się dawniejszą kulturą Łowicza, której patronowali rezydujący tam arcybiskupi gnieźnieńscy. Mamy do zanotowania w tym względzie 2 jego prace: *Z dziejów księżki w Łowiczu XV—XVIII w.*⁷⁰ oraz *Łowiccy lekarze XV—XIX w.*⁷¹ W tej ostatniej, dając listę łowickich lekarzy od XV w., mocno podkreślił wpływ arcybiskupów i łowickiej kapituły w organizowaniu opieki lekarskiej w tym mieście.

XIII. UWAGI KOŃCOWE

Ogarniając jednym rzutem oka cały dorobek w zakresie dziejów Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej pracowników Kierunku Historii Kościoła ATK i wykształconych na nim doktorów i magistrów, łatwo spostrzec, że zrobiono bardzo dużo. Nie próbuję w rejestrującym artykule oceniać, która praca lepsza, a która słabsza pod względem metody, konstrukcji i samego wykładu, to tylko należy stwierdzić, że wszystkie opierają się na materiałach źródłowych, głównie archiwalnych, a konsekwentnie posiadają znaczną wartość naukową. Przedstawiona tu najnowsza historiografia wzbogaciłaby się, gdyby dodać do niej nowsze prace, wykonane przez historyków nie związanych z naszym Kierunkiem, oraz prace starsze, mające nadal wartość naukową. Jak widać, istnieje już dość studiów, aby można było pomyśleć o napisaniu pełnej monografii Diecezji i Archidiecezji Warszawskiej. Uważam, że powołani do tego są przede wszystkim oficjalni historycy Archidiecezji: ks. dr Jan Wysocki, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Warszawie i wykładowca ATK oraz ks. dr Zbigniew Skiełczyński, kustosz Archiwum i Biblioteki Kapitułnej w Łowiczu. Wcześniej przydałyby się jedynie 2 prace: *Kontynuacja regestrów akt arcybiskupów i konsystorza do końca istnienia*

⁶⁹ Tamże. R. 50: 1968 nr 3 s. 34—51.

⁷⁰ Łowicz 1978 ss. 12.

⁷¹ Łowicz 1979 ss. 12.

parafialnych ksiąg wpisów i inwentarz Archiwum Archidiecezjalnego. Ustaliła się teza, zresztą prawdziwa, o spaleniu tego Archiwum w 1944 r. Tymczasem ks. Wysocki zebrał z urzędów parafialnych i z rąk prywatnych nowy wcale pokaźny zbiór ksiąg i akt. Jakże to księgi i co one zawierają, historycy pragnęliby wiedzieć.